

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ «ԱՐՅՈՒՆԻՑ ԿԱՐՄՐԱԾ ԳԵՏԸ...»

Ասում են հայը աշխարհի ո՛ր ծագում էլ ծնվի, միեւնույնն է՝ իր գենի, արյան հիշողության նախանձախնդիր կրողն է մնում: Ամեն ընտանիք հին մասնաւորութիւն՝ ամբարած, պահած մի հուշ ունի՝ անցյալի փայլի ու կործանման, կորստի մասին: Մի փխուր պարմություն, որ իր անջնջելի հետքն է թողնում, դաջվում է ասես մեր աչքերի մեջ ու անշփոթելի, ճանաչելի դարձնում համաշխարհային «ամբոխի» երթուկները: Ու գրնում, «հայրնաբերում» ենք իրար աչքերով, հայի աչքերով...

Գրեթե միշտ համոզված եմ եղել, որ թուրքն էլ ծնվում է դահճի բարդությամբ: Ու որքան ուզում է իրեն ու քաղաքակիրթ մարդկությանը համոզել, թե մրացածին ու սրահող են հայերի ցեղասպանության մասին պնդումները, այնքան ավելի կարողի, մոլի ու գազանաբարո է դառնում ձախողվելիս: Իսկ ձախողումն անխուսափելի է, սրի ուրքը կարճ է...

Երբեմնի մշտնոր կռահումներս մի ումպով հասարակեցին Աբրամ Այլիսի (Ազուլիսի թրքացված անվանումից է գրողի կեղծանունը) «Քարակերպ երագներ» վեպ-ռեքվիեմը կարդալիս¹: Ասում եմ մի ումպով, քանզի հենց այդ արագությամբ է ընթերցողը կլանում փոքրածավալ այս երկը: Կարդացի ու մի ավելորդ անգամ համոզվեցի, որ բոլորովին հեշտ բան չէ թուրք լինելը... «զավակները վերին պատիժ են կրում ծնողների մեղքերի համար, նրանց ոգիները, ում մենք փանջել ենք, մեզ հանգիստ ապրել չեն փալիս», - գրում է հեղինակը Ազուլիսի 1919 թվականի արյունոտ իրադարձությունների մասին պարմելիս ու հավելում, թե «ամենաառաջնակարգ» հայերին խոշորանգել-սպանելուց հետո, նրանց փնտրում հասարակված բոլոր թուրքերի երեխաները փառապում էին հոգեկան լուրջ ու ծանր դրսևորումով ընթացող հիվանդություններով. «Ես կարծում եմ, որ դա նույնիսկ ոչ թե հիվանդություն է, այլ երկնային պատիժ աններելի վարքի համար»: Մի պատիժ էլ հեղինակի այս ինքնախտաբուժանություն-վեպը պետք է լինի, քանզի ակնհայտ է, որ նրա հայրենակիցները ի գորտ չեն ընդունելու եւ արժանապարվորեն կրելու այն խարանը, որ իրենք դրոշմեցին իրենց ճակատին: Ասենք, խարանը ինչպե՞ս կրես արժանապարվորեն...

Վեպի գլխավոր հերոսը ծնունդով ազուլիսցի ազերի դերասան է: Իրադարձությունները ծավալվում են Նախիջեւանում եւ Բաքվում, պարմվում է անցյալ դարի սկզբին, ապա նաեւ վերջում հայերի դեմ ազերիների գործած բռնաբարքների մասին, որ մեկ, հստակ բնորոշում ունի՝ ցեղասպանություն: Բայց որպեսզի ընթերցողին չմոլորեցնի ու չթվա, թե քսաներորդ հարյուրամյակը թուրք հրոսակախմբերին աննախադեպ քայլերի էր մղում, հեղինակը առաքորեն զուգակշիռ-մեջբերումներ է անում «Զաքարիա Ազուլիսցու օրագրից». 1653, 1657, 1667... ասպարակեցին, կողոպտեցին, խոշորանգեցին, սպանեցին, գողացան... Պարմության պարույրաձեւ զարգացման վկաներն են այս փարեթվերը...

Ներսի մանկության մասին պարմող դրվագներում ակնառու է հեղինակի՝ Ազուլիսի նկարմամբ սերը ու անվերապահ համոզմունքը, թե քաղաքի կառուցում-կառուցապարու-

¹ Աբրամ Այլիսի, Քարակերպ երագներ, վեպ-ռեքվիեմ, ռուսերենից թարգմանությունը Նալոբ Մոդոմոնյանի եւ Լեոն Գալստյանի, «Էդիթ Պրինտ» հրապարակչություն, Երևան, 2013, 157 էջ, 2012-ին լույս է փնտել «Դրուժբա նարոտով» մոսկովյան ամսագրում:

մը «մահմեդական բնակչությունը, բնականաբար երբեք չէր տեսել»: Եւ չէր կարող տեսնել, «բնականաբար»՝ որովհետեւ Նեոսովոր Արեւելքի կիսաանապատ-տափաստաններից տեսնել չէին կարող պարզապես...

Գլխավոր հերոսի սերը կույր չէր, նա փարիսների հետ «սկսեց լիովին գիտակցել Այլիս կոչվող պատիկ աշխարհագրական փարածքի իրական արժեքը, որը թերեւս իր բարեշնորհության, փողոցների ու բակերի աներեւակայելի, զարմանահրաշ մաքրության շնորհիվ ժամանակին կոչվել է «փոքր Փարիզ»... Միայն այդ ժամանակ նա ընկալեց Ասործուն խորապես հավատացող մարդկանց փքնանքով ու խելքով ստեղծված անօրինակ մշակույթի նշանակությունը...»: Խորապես հավատացյալ, աշխատող ու արարող հայերի ընդհանրական կերպարից հեղինակը առանձնացնում է երկու հայուհու՝ Նայկանուշին (նկարչուհի Լուսիկ Ազուլեցու մեծ մայրիկին) եւ Անիկոյին: Վերջինս ամուսնացել էր ազերիի հետ, համագյուղացիները համոզված էին, որ դավանափոխ է եղել, բայց ամեն Ասործու օր, արեւածագին Անիկոն շրապում էր եկեղեցի՝ շրջակայքը մաքրելու, ծառ ու ծաղիկը խնամելու, խոնարհվելու եւ երկիր պազանելու սրբափառ, ամրակուռ ոգեղեն ամրոցի առջեւ...

«Ասում են՝ մի ժամանակ այնպեղ շատ հայեր են եղել: Եւ նրանք, այսինքն՝ այդ հայերը, պարզվում է՝ շատ հաշի են ապրել մեր մահմեդականների հետ: ...Այդպիսի կիրթ, ազնիվ, աշխատասեր մարդիկ աշխարհում ուրիշ ոչ մի տեղ չկան», -վավերազրի ազնվությամբ փաստում է Այլիսին ու մեզ անվերապահորեն իրավունք է տալիս պնդելու, թե քաղաքակիրթ Արեւմուտքի, այսօր այդպես հնչեղ շեփոթվող խաղաղ գոյակցության սկզբունքի օրինակ ենք տվել մենք, բայց ո՞ւմ, մի ամբոխի, որ այդպես էլ ժողովուրդ դառնալու, հասարակության վերածվելու ուժ, կամք, ընդունակություն չցուցաբերեց: Մի ամբոխի, որի սիրելի կերակուրը եղել ու մնում է այլ ժողովուրդների հող հայրենին սեփականելը, մշակույթային արժեքները խժեղ-սրբելը Երկրի մոլորակի երեսից: Խաժամուժի դիպուկ նկարագրությունը հեղինակը տալիս է 1989-90 թվականների Բաքուն նկարագրելիս. «Հիմա մարդիկ շրջում են ամբոխով, հոտերով: Եւ խոսելու, բղավելու ու բարբառելու լիիշխան իրավունքը տրված է միայն այդ ամբոխին: ... Եւ բառերի քանակությունը, որ բղավում էին այդ արարածները, հավասար էր այն քանակին, որը հավանաբար, օգտագործել են նախնադարյան մարդիկ որսի ժամանակ...»: Ամեն ինչ ավելի քան իրատեսական ու ճշմարիտ է, բացի մի հանգամանքից: Ժամանակային սահմանափակումը՝ 1989-1990 թթ., գուր է...

Վեպի հերոսները մեկը՝ բժիշկ Ֆարգանին քսաներորդ դարի վերջին ընդամենը երեք տարի Բաքվում ապրելով. «...կտրուկ փոխեց վերաբերմունքը եւ կրոնի, եւ հայրենիքի, եւ հենց Մարգարեի նկատմամբ: ...առանձնապես ցնցված էր հայերի հանդեպ Բաքվի մահմեդական բնակչության դաժանությունից, հավանաբար այն պատճառով, որ հայերի կողմից մահմեդականների հանդեպ նման դաժանություն ինքը չէր տեսել...»: Իրականում, ոճրագործությունները ամենեւին էլ հանցագործություն չեն առանձին վերցրած մի ժողովրդի հանդեպ: Դրանք, ավելի շուտ, ապարակ են քաղաքակրթության երեսին, որի նրբին դիմագծերը մարդկությունը փորձում է հղկել, կերտել, արարել հազարամյակներ շարունակ...

Գազանաբար ձեռագրի մի պատկեր տեսնում ենք 1919 թվականի իրադարձությունների նկարագրության մեջ. «Եղել է այսպես. որպեսզի Այլիսի հայ բնակչությունը ոչինչ չկռահի, Ադիֆ բեյի 30-40 հեծյալները վաղ առավոտից շրջել են եւ հայերի, եւ մահմեդականների տներով, հայտարարել, որ այսօր զինադադար է հռչակվելու, ուստի բոլորը շրապ պիտի հավաքվեն այսինչ հայի բակում: Երբ ժողովուրդը հավաքվել է մարտնչված տեղում, թուրք

զինվորները մահմեդականներին առանձնացրել են հայերից: Տանկարձ հնչել է բարձր հրաման. «Կրակ»: Եւ բակը բոլոր կողմերից շրջապատած թուրք զինվորները կրակի կարկուտ են փողացել հայերի վրա: Շարքերը գոհվել են անմիջապես, ողջ մնացածներին՝ մինչեւ վերջին մարդը, դաշույնով կտրել են կոկորդները կամ խողխողել ավիտահար: Նրանց, ում հնարավոր է եղել թաղել փողում, թաղել են իսկույն, մեծ փոս փորելով: Ում համար բակում եւ այցում փող չի ճարվել, նեղել են փողերի նկուղներն ու վառել... Բոլոր առուների ջրերը մի ամբողջ շաբաթ կարմրել էին... Թվում էր՝ դժոխքի երախը բացվել է, արեւն ուր որ է կընկնի աշխարհի վրա...»:

Բայց վերադառնալով գլխավոր հերոսի՝ Ազուլիսի նկարմամբ անթաքույց սիրուն, որն արտահայտվում է քաղաքի, հարկապես «12 վեհաշուք» եկեղեցիներից մի քանիսի վանք, Աստվածածին, Սպիտակ եկեղեցիների նկարագրություններում. «Եկեղեցում օդն իսկ մի փոսակ վերերկրային էր՝ փարաշխարհիկ, անդրկողմնային: Եւ գմբեթի չորս նեղլիկ պատուհաններից ներթափանցող լույսը... թվում է ճառագում էր հեռավոր եւ անիմանալի աշխարհներից»: Այս սրբափայլների, բնակավայրերի անվանումները եկվորները պետք է աղավաղեին, որ հեղու իրավունք ունենային պնդելու, թե «ապերախար» հարեւան հայերը փրկացել են «հնազույն թուրքերի՝ աղվանների, երկրին»: Ըստ այդմ՝ Օդերմանը Գարդման ենթ դարձրել, Գյուրսուն Գորիս, Գուրբաղը՝ Ղարաբաղ, Էլվենդը՝ Երեւան, հնագույն «Էրմենների»՝ թուրք քաղաքի այրերի անունն էլ սեփականել ու ինքնակոչերով դարձրել ենթ հայ: Ի պատասխան վեպի «միամիտ» հերոսուհու հարցի, թե ասում են այդ եկեղեցիները հայկական չեն, աղվանական են, հայերը հեղու սեփականել են դրանք, հնչում է կրթուկ պատասխանը. «Կապարյալ փիամարություն ես դուքս փալիս: ... Չգիտեմ՝ ովքեր են եղել այդ աղվանները, որքեղ են ապրել: Բայց գիտեմ, որ այլիսցիները հայ էին: Ընդ որում ամենաառաջնակարգ հայեր»:

Գրքի բոլոր՝ չորս գլուխներում, գլխավոր հերոսին փանջում ու մորմոքի պես հանգիստ չի փալիս Ս. Էջմիածին գնալու, Կաթողիկոսի օրհնությամբ քրիստոնյա դառնալու, ցեղակիցների մեղքերի համար ապաշխարելու, Աստված թողություն խնդրելու սեւեռուն միտքը, որը ծագել է անմեղայնության ողբերգությունից հեղու. «Եթե յուրաքանչյուր սպանված հայի համար գեթ մի մոմ վառվի՝ այդ մոմերի ցոլքը լուսնի լույսից վառ կլինի...»: Անշուշտ, ազնիվ կլինեք, որ վեպի՝ այս ամենի մասին պատմող հարվածներում, գլխավոր հերոսին հակադրականների շուրթերից անվայել արտահայտություններ չհնչեին հայոց գլխավոր խորհրդանիշ, պաշտելի անունների՝ հասցեին:

Օրերս, ժամանակակից ակադմիկ պատմաբաններից մեկը՝ ՆՇ ԳԱԱ թղթակից-անդամ Աշոտ Մելքոնյանը, հայոց պատմափորության եզրույթների շարքը համալրեց եւս մեկ՝ պատրիոցիդ բառով: Յեղատպանություն է իրագործվել եւ իրագործվել է մեր պատմական հայրենիքի սահմաններում, որի հեղուանքով մենք կորցրինք ոչ միայն մեր կենսական ուժը, մեր գորեղ գեներ կրողներին, այլեւ պատմական հայրենիքի երկու երրորդից ավելին: Աքրամ Ալիալին մեկն է թուրքերի փոքրաթիվ այն փաղանգից, որ կարողացավ հաղթահարել ներքին բարդություն ու ասել պատմական ճշմարտություններ, ապաշխարելու համար, գեղի պես, գեղի հեղու հոսող արյան հեղքը իր ցեղակիցների ձեռքերից մաքրելու համար: Եկավ ինքնամաքվելու...

ԱՆԻ ԽՈՒՂԱՎԵՐԴՅԱՆ

